

Maria Leśz-Duk

ZWIĄZKI SKŁADNIOWE PRZYMIOTNIKA W POLSZCZYŹNIE

Zadaniem tego artykułu jest opis rekcji przymiotnika w historii języka polskiego. Na problem ten zwracano już uwagę w niektórych artykułach i publikacjach książkowych. Wiele miejsca związkom składniowym przymiotnika we współczesnym języku polskim poświęca D. Buttler¹ w pracy o walencji wyrazów. Także A. Gawroński² pisze o połączeniach przymiotnika z celownikiem i wyrażeniem przyimkowym dla + D. Językoznawcy, zajmujący się zagadnieniami rekcji, rozpatrują głównie konstrukcje czasownikowe, ponieważ właśnie czasownik jest tą częścią mowy, która rządzi czyli wymaga określonej formy gramatycznej dla swego podrzędnika. Przymiotnik natomiast łączy się ze swoim określnikiem w sposób luźniejszy niż czasownik i z tego powodu występuje przeważnie samodzielnie (*głupi, mądry, piękny*), rzadziej zaś z formą przypadkową (*łakomy wrzesień, słynny z ksiąg*). Konstrukcje z rekcją przymiotnikową tylko w nielicznych wypadkach reprezentują tzw. rząd silny (*były wrzesień, podobny do ojca*), w większości są to konstrukcje dopełnieniowo-okolicznikowe o rekcji słabszej, w których dochodzą do głosu znaczenia konkretne, np.: porównania (*mniejszy od ojca, stp. wyśzsz głową*), przeznaczenia (*przydatne matce, stp. łaskawy na mnie*), przyczyny (*ślawny z pracy, stp. dumny starożytnością*), celu (*skłonny do dobroci*),

W historii języka polskiego przymiotnik łączy się z formami przypadkowymi: dopełniaczem, celownikiem i nadrzędnikiem oraz

¹ D. Buttler, *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny (walencja wyrazów)*, Warszawa 1976.

² A. Gawroński, *O przyimku dla w dzisiejszej polszczyźnie*, [w:] *Szkice językoznawcze*, Warszawa 1928.

z licznymi konstrukcjami przyimkowymi. W celu przedstawienia materiału omówimy kolejno:

I. Konstrukcje syntetyczne.

II. Konstrukcje analityczne.

I. KONSTRUKCJE SYNTETYCZNE

1. Związki z dopełniaczem

W języku polskim rekcję dopełniaczową mają jedynie nieliczne przymiotniki. Z jednej strony są to związki w funkcji dopełnienia przedmiotowego typu *ciekawy wiadomości, pełen piwa*, z drugiej zaś są to konstrukcje z przymiotnikami w *comparativie* w funkcji dopełnienia porównawczego typu *wyższy ojca, bielejszy mleka*.

a. Związki przymiotnika z dopełniaczem w funkcji dopełnienia przedmiotowego

Związki tego typu należą w polszczyźnie do rzadkich. Zaliczamy tutaj konstrukcje z następującymi przymiotnikami rządzącymi genetivem, tj.: *ciekawy, pełen, pamiętny, pomny, pewny, chciwy, wart, godny, łukomy, wdzięczny, wolny, bezpieczny, godzien, winien, pilny* (czego). Oto przykłady rekcji dopełniaczowej przymiotnika od czasów najdawniejszych po współczesność:

XIV-XV w.: Przeczesz *tego* nyebil *pylen* abi przypódzil *slugy* BZ 146 c w. 23, yposziczonych *pandzi* [1] yest geg *winowath* Wielk Rot I 270, byl *wolen* takowych *aloso!* ModWac 16;

XVI w.: Ezop jest *godzien* *tego*, BierEzop 68, Gościa *tego* *wdzię-*
zeni byli, BierEzop 40, ten *zawždy* *bezpieczon* *upadku* *każdego*, Rej Wiz 53, Ale *przedsię* *świadani* *wszyscy* *tych* *ich* *błędów*. RejWiz 341, Abyś był *piłen* *posługi*. RejŻyw 36, *wszyscy* *pewni* *byli* *jaw-*
nego *zginienia*, SzymSiel 90, *chętny* Jazon *kosztownej* *roboty*. Oddał mu na ofiarę *trzynóg* SzymSiel 90, *chrześciany* *jego* *prawni* *zawždy* *byli* *posłuszni*, BroszPol 42;

XVII w.: którzy są *pilni* *modlitw* SkarŻyw 54, *Szczęśliwy*, *któ-*
ry *pełen* *nudytości* PetHor 206, *jego* *slug* *życaliwa*, Do różnych *posług* zarazem się miała, KochPGoff II 58, *Mogą być* *tego* *wolni*

którzy tu odnieśli KochPORl I 161, sam jest tej nadsieje Felen, MorsztWier 210, krwie niwinnej oheiny, Ma cię w swym ręku MorsztWier 14;

XVIII w.: Publicznego szacunku ten tylko bezpieczny, kto cnotliwie pracuje, NiemcPow 73, wdzięczna mi tego była. KarpDz I 10, kto świadom ludzi, Mniemałby, że starościc Podstolinę nudzi. ZabFir 19, tych bogatyrów dziedzic jesteś godny, NarSat 24;

XIX w.: Stoję rozkossy prdzeń SłowDz I 77, wieśniak [...] nieśqđny próżnej sławy, Lenart 183, zasłania oburącz usta pełne śmiechu. KisDram 387, panu nie przystoi ten przygryzek godny zębów mlecznych. Święt 214;

XX w.: Ja twych uświśków głodna, WyspDram II 62, Syty żab i lazuru [...] stoi Staff 133, patrzą młodzieńcy godni kochania. Pawlik 137, łakomi każdej informacji chętnie wchodzimy Byst 152.

Składnia dopełniaczowa przymiotnika została w nielicznych wypadkach zastąpiona bądź przez wyrażenie przyimkowe, bądź przez inną niż dopełniacz formę przypadkową. Przez wyrażenie przyimkowe od + D zostało zastąpione w XIX w. dopełnienie po przymiotnikach bezpieczny, wolny (czego), np.: miasto jutro się obudzi Wolne od agrai łotrów SłowDz VII 159, Kraj był bezpieczny od napadai KraszKról 183. Wyrażenie przyimkowe za + B wyparło w XIX w. genetivus po przymiotniku wdzięczny, np.: Był mi wdzięczny za list NorwPis VIII 67. Przez wyrażenia przyimkowe w + Mac, do + D została zastąpiona w XVIII w. konstrukcja pilny czego, np.: Rzymianie w swojej Gynastyce [...] byli pilnmi KarpDz IV 171, był czas pilny do podróży StaszDzien 234.

Współcześnie używane są analityczne konstrukcje z niektórymi przymiotnikami jako oboczne do związków z genetivem, np.: oheiny czego||oheiny na co, łakomy czego||łakomy na co, pomny czego||pomny na co, pamiętny czego||pamiętny na co. Składnia dopełniaczowa, jak zauważył D. Buttler³, występuje w konstrukcjach o znaczeniu abstrakcyjnym, natomiast formy przyimkowe są właściwe związkom o znaczeniu konkretnym, np.: była osobą oheiny wrażeń BrObyw 138, Na pieniądze to on jest oheiny Gordon 28, Pijanstw wcale nie był łakomy. KraszKról 134, Był na jedzenie łakomy, PutPół II 34.

Oprócz omówionej tu ekspansji struktur analitycznych obserwuje się również wypieranie dopełniacza ze związków z przymiotni-

³ Buttler, op. cit., s. 146.

kami przez inne formy przypadkowe. Po wieku XVII wyszły z użycia konstrukcje *posłuszny czego, szlachliwy czego* na rzecz połączeń celownikowych *posłuszny komu, szlachliwy komu*, np.: ksiądz jest *W Panu szlachliwy* NarKor 183, *winieneś być posłuszny ojcu* NiemcPow 24. Po wieku XVI konstrukcja *winieneś czego* została zastąpiona przez związek z *accusativem*, np.: *on mi winien dług wielki* SobList 133.

b. Związki przymiotnika z dopełniaczem w funkcji dopełnienia porównawczego

Rekcję dopełniaczą mają w historycznej polszczyźnie także przymiotniki w stopniu wyższym w funkcji dopełnienia porównawczego⁴. Syntetyczny dopełniacz po przymiotniku w *comparativie* występuje w języku polskim do XVII w. włącznie. Oto przykłady:

XIV-XV w.: *then był ocozoza barzo lepszy* LegŚred 118, *boście wy wioęszy wszystkich wroblow* Rozm 189, *azóbi gego bylsze mleka* BZ 23 c. w. 9, *yuczini czó wisszego wszech narodow.* BZ 83 a w. 17;

XVI w.: *Przyszło potym sześć panien [...]* Jedna drugiej piękniejsza, *RejWiz 142, Grońniejszy morza i wszech naważności* Bóg KochDz I 463, *Gniew Jego nie trwałszy piony,* KochDz I 361, *Ciemniejszaś ty księżycu.* SzymSiel 24;

XVII w.: *Gorszy was gorszych rodzą,* JurUtw 224, *Toś ty, bracie szczęśliwszy was wszystkich,* CeNow 42, *Stłucze go serce, bo twardsze żelaza.* Morszt 135, *Bo kto ciebie nie mniejszy?* SzarzPoez 34,

Od XVIII w. po współczesność w miejscu dawnego genetivu występują wyrażenia przyimkowe *od + D*, *nad + B*. Oto przykłady:

XVIII w.: *nacyja nasza nie jest gorsza od inszych.* KonPis I 187, *Od fałszywej przyjaźni, [...]* czyliż *nie lepszy nieprzyjaciół* KarpDz IV 265, *[Wolter] jest wyższy nad prawo* TremList 126, *możesz być większe szaleństwo nad te?* KrasDośw 110;

XIX w.: *jestem bogatszy od ciebie.* UjejPis I 174, *Nie masz na świecie lepszego nadeń rumaka,* ZalPoez III 45, *ona mu jest droższa nad wszystkie.* PrusFar I 143, *Mężczyzna zawsze od baby mędrszy.* OrzeszNiem II 230;

⁴ Por. E. Ostrowska, *Historyczna składnia komparatywu względnego w języku polskim*, Sprawozdania PAU XLVI, 1945.

XX w.: W wieku XX żywa jest już tylko forma *od + D*: *starość jest gorsza od kalectwa*, NałGran 239, *Był niższy ode mnie*, PutPół I 42, *musi być większy od Horacjusza* TuwDz IV 157.

2. Związki z celownikiem

W polszczyźnie występuje szereg konstrukcji z celownikiem pożytku i szkody po przymiotnikach typu *posłuszny komu*, *wdzięczany komu*, *groźny komu*. Konstrukcje te używane były w szerokim zakresie do XVIII w. włącznie – współcześnie ich występowanie uległo zmniejszeniu. Oto przykłady syntetycznych konstrukcji:

XIV-XV w.: *Adusza moja szilu bōdże iemu*. Pfl 21, 33, *sim Ppuł, glosz moy nechay bādzie przyiemny thobie* ModWac 28, *dzen pirwi sławni ysypłi bōdże wam* BZ 51 d w. 26, *aby czas y godzyna sadom była sprawiedlywa*, KodDział 187;

XVI w.: *ktore rzeczy są bogom przyiemne czynysz* HistAlex 261, *Zatem nieprzyjacielom twoim będziesz groźny* Prot 30, *to sprośna rzecz iest człowiekowi*, BazO pop 106 v., *nie jest rzecz dobra ani samej Rzeczypospolitej pożyteczna*. BazO pop 65 r.;

XVII w.: *wszystko wam ostatec będzie* Skarżyw 131, [pan] *był jemu surowy*, FraszMiesz 86, *Pycha niegodnego człowieka nieznosna dobruemu*. Pethor 212, *Srodzy byli żelazem swym każdemu* RożOff 169;

XVIII w.: *głos wolny zawsze każdemu wolny*. KonPis I 235, *Cóż tak wietrznej trudnego jest głowie?* ZabSar 71, *Tyś bydyś powinna [...] litośna słabszym*, KarpDz I 117, *nasze kancelarie są [...] uboższym przykre* NarKor 152, *pluralitas będzie niebezpieczna* Ojczyźnie KonPis I 265.

Z obserwacji materiału wynika, że do XVII w. włącznie konstrukcje z dativem są powszechne, dopiero od XVIII w. po współczesność następuje silna ekspansja wyrażenia przyimkowego *dla + D*. Oto przykłady:

XVIII w.: *Drogi są bardzo niewygodne dla wojażujących*. StaszDzien 15, *zamilczał i teraz tak fatalną dla nas nowinę*. ZałKor 626, *Niebezpieczną dla gości odprawują wartę*, ZabSar 90;

XIX w.: *Blask słońca miły jest dla naszego oka*, UjejPis I 14, *byłaś zawsze dobrą dla mnie* – OrzeszCham 101;

XX w.: w życiu redakcji rządzą niewidzialne dla jego oka pra-

wa, BrObyw 88, uznajemy działalność za pomyślną dla Polski Kozłam 128.

Współcześnie do wyjątków należą przymiotniki, które mają wyłączenie rząd celownikowy, np.: *posłuszny komu*, *winię komu*, *znany komu*. Szereg przymiotników, do niedawna łączących się z dativem, ma dziś równouprawione oboczники przyimkowe, np.: *oboy komu||dla kogo*, *sycałyby komu||dla kogo*, *miły komu||dla kogo*, *niezbędny komu||dla kogo*, *pożyteczny komu||dla kogo*, *wierny komu||dla kogo*, *obojętny komu||dla kogo*, *przejawny komu||dla kogo*, *potrzebny komu||dla kogo*, *przechylny komu||dla kogo* itp. Przykłady:

XX w.: wisi w powietrzu *przechylny dla nas* nastrój. Fiedl 100, redaktor był *mu* *przechylny* BrObyw 186, Sport był *mi* tak *oboy*. PutPół II 10, Te rzeczy były *dla niej* oboe Byst 126.

3. Związki z narzędnikiem

Narzędnik w związkach z przymiotnikami typu *dobry* *zwyyczajem* nazywany jest wzorem gramatyków łacińskich instrumentalem limitationis (narzędnikiem ograniczenia). Narzędnik taki ogranicza cechę wyrażoną przymiotnikiem i pod tym względem przypomina dopełniacz partytywny. Występuje on po nielicznych przymiotnikach i ma charakter określnika dopełnieniowo-okolicznikowego. Wyraża rozmaite stosunki znaczeniowe: względu (*bogaty gospodarką*), porównania (*duży wzrostem*), przyczyny (*słynny książkami*). Oto przykłady syntetycznych konstrukcji:

XVI w.: panna była *naubozsac ubostwem* KazMar 264, A jeśli *szótem* grodzi sąsiadom być chcecie, KochDz I 67, Godny syn ojczyzny *mężnymi sprawami* SzarzPoez 33, Daphnie stanie między nimi *wysasy głowę* nad wszystkie, SzymSiel 26;

XVII w.: Grzegorz *mąż, nauką i żywotem osobliwy*, posłał do Anglii *slugę* Skarżyw 484, Fryks jest Ganimedes, *gładkością skórą*, PetHor 87, Jesteś niebezpieczna *A ogniem niebezpieczna*, SatMiesz 37, Teraz jest *droższa trunku i pogrzebem*. Morszt 95, Jeżelibył *lak mowią miłośnością twą* ohory LubSyl X 56;

XVIII w.: *swym męstwem zbrojny*, szedł śmiało, WęqOrg 33, mam podejrzenie na jedną osobę *bliską* mnie *mieszkaniam*, NarKor 314, Wielką przysługę uczynili teraz ludzie *gądnoscią*, *urodzeniem* i *mądrością znakami*. Ludzie 403, *Mąż duży wzrostem*, a *spojrzeniem* *urogi* Goni człowieka, KarpDz I 71;

XIX w.: *lilią strojna* Jest twa postać UjeJPis I 7, wytryska drugi taki strumień *Piękniejszy barwą* SłowDz VII 65, *Juniością sił- ni, rozumni szatami*, Razem młodzi przyjaciele!... MickDzP I 74, *Dłunę swą starożytnością* gród-matka murami się osobno opasał Krasz Król 51.

Współcześnie instrumentalis ograniczenia używany jest sto- sunkowo rzadko i ma wyraźne zabarwienie książkowe. Zachowuje się przede wszystkim w utartych związkach frazeologicznych typu: *ni- aki wzrostem, mały sercem, ubogi duchem, poważny wiekiem, podobny duszą* itp.: *myślała, że on jest płytki czy może tępawy duchem*, DąbNoce IV 222, *zrobił się niższy wzrostem* Chorom 56, *Była to dziewczyna uboga duchem* PutPół I 126.

Z obserwacji materiału wynika, że instrumentalis po przymiot- nikach uległ ekspansji różnorodnych form przyimkowych. Jeśli chodzi o narzędnik ograniczenia z odcieniem znaczeniowym względu, to zastępowany jest on przez konstrukcje przyimkowe *w + B*, *u + + Nco* oraz przez przyimki odwyrażeniowe *pod względem + D*, *ze względu na + B*. Oto przykłady z XVIII-XX w.:

XVIII w.: *przeszedłem sałę niezmiernie bogatą w kolumny* Stasz Dzień 134, *On w onotę uzbrojony, umiał to wszystko przewyciężyć*, KrasHist 70, *Chciałbym być zręcznym w dogodzeniu*, ZabSar 143;

XIX w.: *był to czyn brzemienny w skutki* NorwPis VIII 124, *by- ła jeszcze w ramionach i w pasie dwa razy szerszą* OrzeszCham 38, *Bądź zdrów i szczęśliwy w życiu*. ZapList 502;

XX w.: *wydawała się niezręczna w zachowaniu* Korkoz 38, *był to rok pamiętny w wydarzenia* PutPół I 186., *w swych uczynkach był bar- dziej skrupulatny* Byst 86, *Francja zaliczana jest do krajów pra- dujących pod względem upraw warzyw* BrObyw 104, *Kraj ten jest boga- ty ze względu na surowce*, Gordon 77.

Natomiast instrumentalis ograniczenia z odcieniem znaczenio- wym przyczyny zastępowany jest przez konstrukcje przyimkowe *z + + D*, *z powodu + D*. Oto przykłady z XVIII-XX w.:

XVIII w.: *przejeżdżaliśmy przez miasto Aversa, sławne z gw. ich nieszczęść*. StaszDzień 143, *uprasza pokornie ks. Poczobut, astronom i znajomy z prac i talentów swoich* NarKor 15;

XIX w.: *miał rozum [...] słynny z polemik*, NorwPis IV 60, *Dłunę jestem z Ralskiego!* KisDram 350, *Stał się sławny z powodu tego strzału* SienkW pust 96;

XX w.: Byłem z tego dumny Koźzam 139, jest szczęśliwy z powodu otrzymania tej pracy Gordon 116.

II. KONSTRUKCJE ANALITYCZNE

1. Związki z wyrażeniem przyimkowym od + D

Wyrażenie przyimkowe *od + D* występuje w polszczyźnie w funkcji dopełnienia porównawczego po przymiotnikach w stopniu wyższym typu *bogatejszy od brata* oraz po jednostkowych przymiotnikach w stopniu równym typu *różny od obyczajów, odmienny od ojców*. Ponadto forma *od + D* używana jest w funkcji dopełnienia ablatywnego po przymiotnikach oznaczających relację oddalania typu *wolny od niebezpieczeństwa, daleki ode mnie*. Oto przykłady użycia takich dopełnień od czasów najdawniejszych po współczesność:

XVI w.: *ten ma sprawny wyesech dnu starszych od ojca*, StatKaz 36, Klucznik, *co się upije gorętszy od słodziej*, CostGos 62, *Szczęśliwy człowiek [...] wolny od buntyw pospólstwa SzymSiel 128*, *byli od strapiionych we wasze różni*, GórnPis I 72;

XVII w.: *W żaden dzień wolnym nie jestem od niego*, SzarsPoez 19, *gorętszym od bydła czyni go straszdyłem*. PotMor III 73, *A niżey tego większy dom od skały* LubSyl X 11;

XVIII w.: *Miasta są nierównie od naszych piękniejsza*, Stasz Dzień 14, *Od fałszywej przyjaźni [...] czyliż nie lepszy nieprzyjaciół KarpDz IV 265*. *Francuzi są [...] mową swoją tak dalecy od języka łacińskiego Ludzie 404*, *pisał na wsi, wolniej od wszelkiego zgiełku*, NarKor 88;

XIX w.: *jestem bogatejszy od ciebie*, UjejPis I 174, *O ja słońce! piękniejsza od ciebie*, ZalPoez III 135, *on był tak różny ode mnie* SłowDz VII 15;

XX w.: *była od niego młodsza* Ritt 101, *Nie ma nic nudniejszego od miedziania* Chorom 13, *Był odmienny od nas* Koźzam 30. *Jesteśmy dalecy od magii postaci*, Koźzam 99.

2. Związki z wyrażeniem przyimkowym z + D

Wyrażenie przyimkowe *z + D* występuje w polszczyźnie po niektórych przymiotnikach typu *dużny z osiągnięć*, *kontent z ojca* i ma wtedy znaczenia przyczynowe. Ponadto forma *z + D* jest używana po przymiotnikach w stopniu najwyższym typu *najszczęśliwszy z ludzi*, *najmiłsza z nich* i posiada odcień znaczeniowy porównania. Oto przykłady użycia konstrukcji z formą przyimkową *z + D*:

XVI w.: *był z tego* bardzo wesoł, Fortun 20, *Uczy zbytku*, [...] *Chocia pan z przyrodzenia cnotliwy* KlonWor 194;

XVII w.: *Jest ostrow [...] Sławny z lochów* podziemnych, Poż Off 50, *był kontent z jego łaski* PasPam 118, *on największy jest z znanych mi ludzi*, SobList 191;

XVIII w.: *Pan Dobrodziej byłbyś kontent z usług* moich ZałKor 58, *Jezierski jest znajomy WKM[ości] z talentów* NarKor 360, *Powinszuji mi raczej, żem z ludzi* najszczęśliwszy. ZabSar 1168;

XIX w.: *miał rozum [...] słynny z polemik*, NorWPis IV 60, *pewnie był z zapłaty* bardzo zadowolony. Świąt 4, *Było to najludniejsze z miast*, KrasList 146;

XX w.: *on jest dumny z siebie*. Ritt 104, *była [...] słynna z piorunującej wymowy*, KoźZam 95, *była najmiłsza z rodziny* Gordon 144.

3. Związki z wyrażeniem przyimkowym dla + D

Wyrażenie przyimkowe *dla + D* występuje w polszczyźnie w związkach z przymiotnikami na oznaczenie relacji przeznaczenia, pożytku, korzyści i szkody. Do XVIII w. włącznie jest to konstrukcja sporadyczna, np.: *byłaby to rzecz pożyteczna y dla teraźniejszych ludzi*, BazO pop 35 v., *umrzeciem dla ciebie* gotowa Lub Syl VI 43.

Od XVIII w. po współczesność konstrukcja ta uzyskuje znaczne rozpowszechnienie i stopniowo wypiera połączenia z celownikiem pożytku i szkody, np.: *groźny komu z dla kogo*⁵. Oto przykłady:

⁵ Por. s. 7.

XVIII w.: *Niebezpieczną dla gości odprawują wartę, ZabSar 90, Czynisz NWPan rzecz wielce użyteczną dla współsiomków swoich i okmaloną dla siebie, Ludzie 453, Zamilczał i teraz tak fatalną dla nas nowinę ZałKor 526;*

XIX w.: *Rok 1781 był pamiętny dla Nowogródka, RzewPam 51, bądźcie ty łagodną dla starej matki, SłowDz VII 181, wiele jest rzeczy dla nas pożytecznych PrusPar I 188;*

XX w.: *nie wie, jakie to dla mnie ważne, Ritt 99, bądź dla niej szasądry, Fiedl 91, mówiłem o [...] przyjemnych dla nich rzeczach. Chorom 55.*

4. Związki z wyrażeniem przyinkowym do + D

Wyrażenie przyinkowe *do + D* używane jest w języku polskim po nielicznych przymiotnikach typu *skłonny, zdolny, podobny, potrzebny, gotów* i posiada przeważnie odciętą znaczeniową kierunku i celu. Oto przykłady użycia tej konstrukcji:

XVI w.: *rownosc [...] iest napotrzebniejsza do zachowania pokoju BazO pop 69 r., Jest też to rzecz bardzo potrzebna do ugotowania, BazO pop 29 r., każdy człowiek ma to z przyrodzenia, że chce do towarzysztwa KochDz I 90, uroda do jedlin wysokich potrzebna, Szymbiel 4;*

XVII w.: *Słuchay rzeczy do wiary niebarzo podobney. LubSyl XIII 79, był szlachcic [...] do szabli zdatny PasPam 48, Charakter nasz skłonny jest do dobroci, SobList 163;*

XVIII w.: *nauki do ludzkiej uszczęśliwienia społeczności niewypowiedziane są pomocne, Ludzie 438, Gatunek jej [gliny] dobry jest do robienia fajansów, StaszDzien 313, był sposobny do pieśnią historii ZałKor 141, Młódzież jest [...] Skora do rozciągłości, do onoty leniwa. KrasSat 14;*

XIX w.: *nie był podobnym do ludzi - SłowDz XIII 91, nie był skłonny do naginania się RzewPam 61, był tęp do książki, RzewPam 184, ten zdolny jest do szynu, KisDram 181, Gotów był i do lubu... KraszKról 304;*

XX w.: *Stosunki teatralne stały się niemożliwe do zniesienia. ZapList I 559, Dziewiczy wieczór jest bardzo trudny do grania ZapList I 590, Technika jest hartem duszy nawiąknęła do smagania się z naturą. Leśm.188, Dzień do dnia jest podobny, WierszUtw 290,*

5. Związki z wyrażeniem przyimkowym u + D

Wyrażenie przyimkowe u + D występuje w polszczyźnie do XVIII w. włącznie po nielicznych przymiotnikach. Ma ono znaczenie przeznaczenia, adresata; ustępuje w XVIII w. na rzecz synonimicznego wyrażenia przyimkowego dla + D⁶. Oto przykłady:

XVI w.: *wkazala ze mv yedna ktora byla slawna v luday żyw* Am 309, *Przerębski [...] był tak wdzięcznym u ludzi*, GórnPis I 64, *A trudno tak rozumieć, żeby Eschines był tanim u siebie*, GórnPis II 27;

XVII w.: *Augustyn ś. był wdzięcznym u ludzi*, Skarżyw 126, *wielomowca każdy ma być u bacznym ludzi podejrzany* BroszPr 27.

6. Związki z wyrażeniem przyimkowym ku + C

Wyrażenie przyimkowe ku + C występuje w języku polskim do XVII w. włącznie po tych samych przymiotnikach co forma przyimkowa do + D. W wieku XVIII zostaje ono wyparte przez synonimiczne wyrażenie przyimkowe do + D⁷. W przeważającej większości konstrukcje tego typu mają znaczenie celowe. Oto przykłady:

XIV-XV w.: *Awszego lyuda vazi bili pylni ku [k]syógam* BZ 165 d w. 29, *nyemasz verneyeszego kasobyś, żale 211, człowiek w młodości gest podobnyyszy ku złomu*, KodDział 181, *pobrał drzewo szosznowe godne ku budowanju* KurŻap 1954;

XVI w.: *takye włosy znamyonuya czlouyeka [...] trudnego ku nauosie* KazMar 258, *yestly czlowyek gotow ku dobremu dzolu bozemu*, ModKon 143, *mają tę zabawę pożyteczną ku obostrzeniu rozumu*: GórnPis I 66, *Ja też ku wysłuchaniu wam będę gotowy!* RejZwierz 240;

XVII w.: *Sługa Pański ma być godnym ku nauosaniu*, Gdac 142, *znalazi umnie [...] Afekt kuaobie ochotny* LubSyl VII 45, *była ku pierwszej królowej podobna*, JurUtw 11.

⁶ Por. s. 11.

⁷ Por. s. 12.

7. Związki z wyrażeniem przyimkowym na + B

Wyrażenie przyimkowe *na + B* występuje w języku polskim po niektórych przymiotnikach typu *chotliwy, gotowy, łasy, odporny, pamiętny, łaskawy, wrażliwy* itp. Posiada głównie znaczenie celu i przeznaczenia. Oto przykłady konstrukcji przyimkowych:

XVI w.: O słomie, *na co dobra?* GórnPis I 70, *boję się, aby jaka chytra samolówka na mię nie była.* GórnPis I 69, *abyś na mnie pamiętna była.* KochDz II 68;

XVII w.: *im prawo dłuższe, tym na ubogie gorze* BroszPr 39, *braciszek jest tak na mnie łaskaw,* SobList III, *lekarstwo jest na takie bólesci dobre* PasPam 146;

XVIII w.: *kiedy tak by był kto niewstydy i łakomy na wziętek,* KonPis I 236, *WKM[osć] jak jesteś na mnie dobroczynnym,* Nar Kor 305, *Pokrzywa, mniemam, dobra na babskie chimery,* ZabSar 55, *Pamiętny na moje wierne usługi, nadał mi znaczne dobra* Kras Hist 167;

XIX w.: *dobrodziej tak łaskaw na mnie, bądź mi ojcem.* Rzew Pam 196, *był zły na siebie.* ReymPerm I 19, *Czemuż jesteś na niego i na miłość jego pamiętna?* WyspDram II 30;

XX w.: *obojętny na to, co się na owym terenie znajduje:* Leśm 182, *jestem naprawdę wściekły na tę babę,* WitkDram 193, *jestemy próżni i łasi na słowa akceptacji.* Byst 79, *była wrażliwa na ludzkie nieszczęścia.* BrObyw 170.

Współcześnie wyszły z użycia konstrukcje typu *gorze na kogo, łaskaw na kogo, dobroczynny na kogo* na rzecz wyrażenia przyimkowego *dla + D*, np.: *on jest coraz gorszy dla matki* PutPół I 104, *coś pan tak dla mnie łaskawy?* Fiedl 38.

Podsumowując powyższe rozważania można stwierdzić, że w rozwoju języka polskiego obserwuje się stopniowe zastępstwo przymiotnikowych konstrukcji syntetycznych przez konstrukcje analityczne. W największym stopniu uległy wyparciu związki przymiotnika z dativem i instrumentalem. Dziś tylko nieliczne przymiotniki mają jako wyłączną rekcję celownikową, np.: *posłuszny ojcu, winien coś matce, znany światu*, a rekcja narzędnikowa utrzymuje się jedynie w utartych związkach frazeologicznych typu *niski wzrostem, ułogi duchem, poważny wiekiem*. Również do rzadkości należą konstrukcje przymiotnika z dopełniaczem, np.: *pełen wrażeń, chotliwy zwy-*

cięstw, *łgądy chwasty*. Widać więc, że współcześnie przymiotniki posiadają niemal wyłącznie rekcję przyimkową.

Oprócz procesu przechodzenia konstrukcji przymiotnikowych od syntetyzmu ku analityzmowi obserwuje się inny, mniej liczny proces wycofywania się jednych wyrażen przyimkowych na rzecz innych wyrażen przyimkowych, treściowo bardziej sprecyzowanych, np.: *ku + C* $\geq$ *do + D* - *gotów ku drodze* $\geq$ *gotów do drogi*, *u + D* $\geq$ *dla + D* - *wdzięczny u ludzi* $\geq$ *wdzięczny dla ludzi*, *na + B* $\geq$ *dla + D* - *dobroczynny na mnie* $\geq$ *dobroczynny dla mnie*.

Te dwa ważne procesy zachodzące w konstrukcjach przymiotnikowych związane są ze zmianami językowymi, dzięki którym elementy systemu stają się bardziej wyraziste. Takie zmiany językowe I. Bajerowa⁸ nazywa semantyzacją. Semantyzacja polega tutaj na tym, że zostają uściśnione zakresy znaczeniowe konstrukcji przymiotnikowych - mniej wyraziste struktury przypadkowe i przyimkowe wypierane są przez wyrażenia przyimkowe o treści bardziej sprecyzowanej i jednoznacznej, w związku z tym bardziej zrozumiałej.

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I ICH SKRÓTY

- SzO pop - A. F. Modrzewski, *O poprawie Rzeczypospolitej*, przekład C. Bazylika z r. 1577, Warszawa 1953.
- SierEzop - Biernat z Lublina, *Ezop*, Kraków 1910.
- BrObyu - K. Brandys, *Obywatele*, Warszawa 1955.
- BroszPol - *Sześć broszur politycznych z XVI i początku XVII stulecia*, Kraków 1921.
- BroszPr - *Trzy broszury prawne z r. 1607 i 1612*, Kraków 1893.
- Byst - Z. Bystrzycka, *Kontuzja*, Warszawa 1980.
- BZ - *Biblia królowej Zofii (szerokopłatkowa)*, Wrocław 1965.
- Chorom - M. Choromański, *W rzecz wstąpić*, Poznań 1973.
- CoNow - *Co nowego. Zbiór anegdot polskich z r. 1650*, Kraków 1903.
- DąbNoce - M. Dąbrowska, *Noce i dnie*, t. I-V, Warszawa 1963.
- Fiedl - A. Fiedler, *Gorąca wieś Ambinancitelo*, Warszawa 1962.

⁸ I. B a j e r o w a, *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*, Wrocław 1964, s. 17.

- Fortun - *Fortunat*, Kraków 1920.
- FraszMiesz - *Polska fraszka mieszczańska*, Kraków 1948.
- Gdac - A. Gdaczusz, *Wybór pism*, Warszawa-Wrocław 1969.
- Gordon - *Ulica Bliska*, Katowice 1960.
- GostGos - A. Gostomski, *Gospodarstwo*, Wrocław 1951.
- GórnPis - Ł. Górnicki, *Pisma*, t. I-II, Warszawa 1961.
- HistAlex - *Historia Aleksandra w tłumaczeniu L. Bonieckiego z r. 1510*, Warszawa 1914.
- JurUtw - J. Jurkowski, *Utwory panegiryczne i satyryczne*, Wrocław 1968.
- KarpDz - *Dzieła Franciszka Karpińskiego wierszem i prozą*, t. I, IV, Warszawa 1806.
- KazMar - *Magistra Jana z Szamotuł, dekrétów doktora, Paterkiem zwanego, Kazania o Maryi Pannie czystej*, SKJ AU, t. I, Kraków 1880.
- KisDram - J. A. Kisielewski, *Dramaty*, Wrocław 1969.
- KlonWor - S. F. Klonowicz, *Worek Judaszów*, Wrocław 1960.
- KochDz - J. Kochanowski, *Dzieła polskie*, t. I-II, Warszawa 1967.
- KochPGoff - *Goffred abo Jeruzalem wyzwolona Torquata Tassa*, przekładania P. Kochanowskiego, t. I-II, Kraków 1902.
- KochPOrl - *Orland szalony*, przekładania P. Kochanowskiego, t. I-II, Kraków 1905.
- KodDział - *Kodeks Działyńskich*, AKPr III, Kraków 1895.
- KonPis - S. Konarski, *Pisma wybrane*, t. I, Warszawa 1955.
- KoźZim - K. Koźniewski, *Zamknięte koła*, Warszawa 1965.
- KrasDośw - I. Krasicki, *Nikołaja Doświadczyńskiego przypadki*, Kraków 1922.
- KrasHist - I. Krasicki, *Historia*, Warszawa 1956.
- KrasList - Z. Krasinowski, *Listy do ojca*, Warszawa 1963.
- KrasSat - I. Krasicki, *Satyry i listy*, Wrocław-Kraków 1958.
- KraszKról - J. I. Kraszewski, *Król chłopów*, Warszawa 1956.
- KurZap - W. Kuraszkiewicz i A. Wolff, *Zapiski i rotty polskie XV-XVI wieku z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej*, Kraków 1950.
- LegŚred - *Polskie wierszowane legendy średniowieczne*, Wrocław 1962.
- Lenart - *Wybór poezji*, Wrocław 1972.
- Leśm - B. Leśmian, *Utwory rozproszone, Listy*, Warszawa 1962.
- LubSyl - S. H. Lubomirski, *Sylvja*, rękopis Biblioteki Kórnickiej, sygn. 488.
- Ludzie - *Ludzie Oświecenia o języku i stylu*, t. I, Warszawa 1958.
- MickDzP - A. Mickiewicz - *Dzieła poetyckie*, t. I-IV, Warszawa 1965.
- ModKob - *Modlitewnik dla kobiet z w. XVI*, Kraków 1905.
- ModKon - *Modlitewnik siostry Konstancji z r. 1527*, SKJ AU, t. III, Kraków 1884.

- ModWac - *Modlitwy Wacława z XV w.*, Kraków 1887.
- Morazt - J. A. Morsztyn, *Wybór poezji*, Warszawa 1963.
- MorsztWiersz - Z. Morsztyn, *Wybór wierszy*, Wrocław 1975.
- NałGran - Z. Nałkowska, *Granica*, Warszawa 1963.
- NarKor - *Korespondencja Adama Naruszewicza 1762-1796*, Wrocław 1969.
- NarSat - A. Naruszewicz, *Satyry*, Wrocław 1962.
- NiemcPow - J. U. Niemcewicz, *Powrót pośła*, Wrocław 1959.
- NorwPis - C. K. Norwid, *Pisma*, t. IV, VIII, Warszawa 1937.
- OrzeszCham - E. Orzeszkowa, *Cham*, Warszawa 1954.
- OrzeszNiem - E. Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, t. I-II, Wrocław 1957.
- PasPam - J. Ch. Pasek, *Pamiętniki*, Kraków 1929.
- Pawlik - M. Pawlikowska-Jasnorzewska, *Wybór poezji*, Wrocław 1972.
- PetHor - Sebastyana Petrycego *Moratus Flaccus w trudach więzienia moskiewskiego*, Kraków 1914.
- Pfl - *Psałterz floriański łacińsko-polsko-niemiecki*, Lwów 1939.
- PotMor - W. Potocki, *Moralia*, t. I-III, Kraków 1915-1918.
- Prot - *Proteus abo odmieniec*, Satyra z r. 1564, Kraków 1890.
- PrusFar - B. Prus, *Faraon*, t. I-II, Warszawa 1956.
- PutPół - J. Putrament, *Pół wieku*, t. I-III, Warszawa 1961.
- RejWiz - M. Rej, *Wizerunek własny żywota człowieka poczciwego*, Wrocław 1971.
- RejZwierz - M. Rej, *Zwierzyniec*, Kraków 1895.
- RejŻyw - M. Rej, *Żywot Józefa z pokolenia żydowskiego*, Kraków 1889.
- ReymFerm - W. S. Reymont, *Fermenty*, t. I-II, Kraków 1965.
- Ritt - T. Rittner, *Głupi Jakub, Wilki w nocy*, Wrocław 1956.
- Rozm - *Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa*, Kraków 1907.
- RożOff - W. Rożdzieński, *Officina ferraria abo huta i warsztat z kuzniami szlachetnego dzieła żelaznego*, Wrocław 1962.
- RzewPam - H. Rzewuski, *Pamiętki Sop.icy*, Kraków 1928.
- SatMiesz - *Polska satyra mieszczańska*, Kraków 1950.
- SienkW pust - H. Sienkiewicz, *W pustyni i w puszczy*, Warszawa 1958.
- SkarŻyw - P. Skarga, *Żywoty świętych starego i nowego zakonu na każdy dzień przez cały rok*, cz. I, Kraków 1615.
- SłowDz - J. Słowacki, *Dzieła*, t. III, VIII, IX, XIII, Wrocław 1959.
- SobList - J. Sobieski, *Listy do Marysieńki*, Warszawa 1962.
- Staff - L. Staff, *Wybór poezji*, Wrocław 1963.
- StaszDz - *Dziennik podróży Stanisława Staszica*, Kraków 1931.
- StatKar - *Tłumaczenie polskie statutów Kazimierza Wielkiego i statutu wrocławskiego*, AKPr VIII, Kraków 1907.
- SzarzPoez - M. S. Szarzyński, *Poezye*, Kraków 1913.

- SzymSiel - Sz. Szymonowic, *Stelanki i inne wiersze polskie*, Kraków 1914.
 Święt - A. Świętochowski, *Dusze nieśmiertelne*, Wrocław-Kraków 1957.
 TremList - S. Trembecki, *Listy*, t. I-II, Wrocław 1954.
 TuwDz - J. Tuwim, *Dzieła*, t. I, II, V, Warszawa 1964.
 UjejPis - K. Ujejski, *Pisma wybrane*, t. I, Kraków 1955.
 WęgOrg - T. K. Węgierski, *Organy*, Warszawa 1956.
 WielkRot - *Wielkopolskie rotty sądowe XIV-XV wieku*, t. I-II, Poznań 1959.
 WierzUtw - K. Wierzyński, *Utwory zebrane*, Warszawa 1937.
 WitkDram - S. I. Witkiewicz, *Dramaty*, Warszawa 1979.
 WyspDram - S. Wyspiański, *Dramaty wybrane*, t. I-II, Kraków 1972.
 ZabFir - F. Zabłocki, *Fircyk w zalotach*, Wrocław 1961.
 ZabSar - F. Zabłocki, *Sarmatyzm*, Warszawa 1950.
 ZalPoez - J. B. Zaleski, *Poezje*, t. I, III, Lwów-Warszawa 1877.
 ZałKor - *Korespondencja Józefa Andrzeja Załuskiego 1724-1736*, Wrocław 1967.
 ZapList - G. Zapolska, *Listy*, t. I-II, Warszawa 1970.
 Żale - *Żale umierającego*, [w:] S. Vrtel-Wierczyński, *Wybór tekstów staropolskich*, Warszawa 1963.
 ŻywAm - *Żywot ojca Amandusa*, SKJ AU, t. III, Kraków 1884.

Instytut Filologii Polskiej
 Uniwersytetu Łódzkiego

Мария Леш-Дук

СИНТАКСИЧЕСКИЕ СВЯЗИ ИМЕНИ ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО В ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ

Цель настоящей статьи состоит в описании падежного и предложного управления имени прилагательного в истории польского языка.

В польском языке вплоть до 18 века имя прилагательное широко сочеталось со следующими падежными формами: с родительным падежом, нпр. *zęby bielsze mleka*, с дательным падежом, нпр. *groźny nieprzyjacielowi* и с творительным падежом, нпр. *słynny zmusiewtem*. С 18 века по настоящее время наблюдается замена синтетических конструкций предложными выражениями. Сегодня лишь немногие имена прилагательные управляют исключительно дательным падежом, нпр. *posłuszny ojcu*, *winię coś matce*, форма управления творительного падежа сохраняется в постоянных фразеологических оборотах типа: *niski wzrostem*, *ubogi duchem*. Редкими

являются тоже конструкции имени прилагательного с формой родительного падежа, нпр.: *peżen wrażeń, chciwy zwycięstw.*

В польском языке имя прилагательное соединяется также с многими предложными выражениями: *od + D*, нпр.: *daleki ode mnie*, *z + D*, нпр.: *dumny z pracy*, *dla + D*, нпр.: *pożyteczny dla mnie*, *do + D*, нпр.: *skłonny do dobrot*, *u + D*, нпр.: *sławny u ludzi*, *ku + Cel*, нпр.: *pilny ku książkom*, *na + B*, нпр.: *łaskawy na mnie.*

В конструкциях имени прилагательного с предложным управлением в 18 и 19 веках замечается уход одних предложных форм в пользу других предложных выражений, более точных и содержательных, нпр.: *ku + Cel* $\geq$ *do + D* - *gotów ku drodze* $\geq$ *gotów do drogi.*